

**ПОТОЧНІ ВИКЛИКИ МОРСЬКІЙ ПРАЦІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ФОРМИ
ЗАХИСТУ ПРАВ УКРАЇНСЬКИХ МОРЯКІВ****CURRENT CHALLENGES TO MARITIME LABOR AND ORGANIZATIONAL
LEGAL FORMS OF PROTECTION OF UKRAINIAN SEAFARERS' RIGHTS**

**Бабін Б.В., д.ю.н., професор,
експерт**
Асоціація Реінтеграції Криму

**Приходько А.В., к.ю.н.,
експерт**
Асоціація Реінтеграції Криму

**Плешко Е.А., к.ю.н.,
експерт**
Асоціація Реінтеграції Криму

У статті здійснено системний та послідовний аналіз сучасної ситуації стосовно участі українських моряків у глобальному ринку морської праці та викликів у цій сфері, які випливають з російської агресії, окупації територій України, проблем у політичному та управлінському ставленні до морської праці. Авторами досліджено міжнародну та національну нормативну базу щодо організації морської праці та висвітлене особливості діяльності українських моряків з умов воєнного стану.

Метою наукової статті визначено дослідження організаційно-правових форм захисту прав українських моряків у вимірі поточних викликів морській праці. Завданнями дослідження є оцінка відповідних міжнародних стандартів та національної нормативної бази у сфері праці моряків, проведення послідовного аналізу стану справ у сфері морської праці, системне та комплексне дослідження адміністративної практики у цій сфері.

Серед іншого авторами проведено аналіз Морської доктрини України на період до 2035 року та її послідовної трансформації, саме у вимірі морської праці та пов'язаних з цим аспектів галузевого та регіонального розвитку, окреслене інші релевантні нормативні документи. У статті зазначено, що план реалізації Морської доктрини, розробку якого в 2009 році приписувалося провести у три місяці, так й не був схвалений, та проведено аналіз Стратегії морської безпеки України, затвердженої за умов масштабної російської агресії указом Президента України від 17 липня 2024 року № 468/2024. Автори надали комплексну оцінку ситуації у сфері участі українських моряків у глобальному ринку морської праці та констатували її кризовий характер.

У статті надане пропозиції щодо невідкладної ратифікації Конвенції про працю в морському судноплаванні та стосовно законодавчого надання системи гарантій для осіб, які мають передбачені законодавством України документи моряків, на період від часу отримання цих документів до шістьох місяців після завершення виконання особою останнього трудового контракту з роботодавцем у морському секторі, для реформування відповідної діяльності у сфері морської освіти та лібералізації пострадянського законодавства України у сфері національного прапора суден.

Ключові слова: воєнний стан, морська праця, морське судноплавство, морський сектор, моряки, окуповані території, російська агресія.

The article provides a systematic and consistent analysis of the current situation regarding the participation of Ukrainian seafarers in the global maritime labor market and the challenges in this area arising from Russian aggression, the occupation of the territories of Ukraine, and problems in the political and managerial attitude to maritime labor. The authors have studied the international and national regulatory framework for the organization of maritime labor and highlighted the peculiarities of the activities of Ukrainian seafarers under martial law.

The purpose of the scientific article is to study the organizational and legal forms of protecting the rights of Ukrainian seafarers in the context of current challenges to maritime labor. The objectives of the study are to assess the relevant international standards and national regulatory framework in the field of seafarers' labor, to conduct a consistent analysis of the state of affairs in the field of maritime labor, and to conduct a systematic and comprehensive study of administrative practice in this area.

Among other things, the authors conducted an analysis of the Maritime Doctrine of Ukraine for the period until 2035 and its consistent transformation, specifically in the context of maritime labor and related aspects of industry and regional development, and outlined other relevant regulatory documents.

The article notes that the plan for implementing the Maritime Doctrine, the development of which in 2009 was assigned to be carried out in three months, was never approved, and an analysis of the Maritime Security Strategy of Ukraine, approved under the conditions of large-scale Russian aggression by the Decree of the President of Ukraine dated July 17, 2024 № 468/2024, was conducted. The authors provided a comprehensive assessment of the situation in the sphere of participation of Ukrainian seafarers in the global maritime labor market and noted its crisis nature.

The authors provided proposals for the urgent ratification of the Maritime Labor Convention and for the legislative provision of a system of guarantees for persons who have seafarers' documents provided for by the legislation of Ukraine, for the period from the time of receipt of these documents to six months after the completion of the person's last contract with an employer in the maritime sector, for the reform of relevant activities in the field of maritime education and the liberalization of post-Soviet legislation of Ukraine in the field of the national flag of vessels.

Key words: maritime labor, maritime sector, maritime shipping, martial law, occupied territories, Russian aggression, seafarers.

Постановка проблеми. Поточні виклики масштабної російської агресії мають катастрофічні наслідки для усього українського морського сектору, водночас відбувається накладання цієї ситуації на кризу участі українських моряків у глобальному ринку морської праці. Це ставить питання оцінки та переоцінки ролі та функцій вітчизняної політичної та управлінської моделі у вимірі ставлення до українських моряків, та формування позиції щодо нормативного регулювання відповідних процесів.

Вступ у силу Конвенції про працю в морському судноплаванні [2] протягом наступного десятиріччя не призвів до реалізації її приписів Україною. Тимчасова окупація приморських регіонів України, що розпочалася у 2014 році, так саме не призвела до комплексного перегляду ставлення до праці українських моряків. Чисельні зміни підзаконних актів щодо сертифікації моряків при одночасному збереженні пострадянських норм Кодексу торговельного мореплавства України [1] тільки посилюють виклики для українських моряків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ситуація системної кризи морського сектору України та подальші виклики для нього, зумовлені російською агресією проти України, епізодично відображалися у окремих наукових роботах вітчизняних авторів. Насамперед слід вказати на доктринальні публікації Т. Аверочкиної, А. Іванової, Б. Кормича, О. Савич, та інших авторів. Водночас при цьому аспекти організаційно-правових форм та моделей захисту прав українських моряків окреслювалися насамперед в діяльності громадських структур [7], [9], [10], [11], прикладом – Асоціації Реінтеграції Криму та Української незалежної морської профспілки [12], [13], але у першу чергу в контексті тимчасово окупованих територій [8].

Формулювання мети статті. Відповідно, варто констатувати, що у контексті наукового пошуку ще не отримав свого комплексного та системного відображення доктринальний підхід стосовно оцінки стану морської праці України, організаційних та нормативних форм її підтримки та захисту, що стабільно залишається максимально актуальним питанням.

За таких обставин суспільно витребуваною та максимально актуальною *метою* цієї наукової статті є дослідження організаційно-правових форм захисту прав українських моряків у вимірі поточних викликів морській праці. У контексті реалізації цієї мети варто визначити доцільним виконання таких її *завдань*, як оцінка відповідних міжнародних стандартів та національної нормативної бази у сфері праці моряків, проведення послідовного аналізу стану справ у сфері морської праці, системне та комплексне дослідження адміністративної практики у цій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання морської праці мали відображення у такому програмному документі, як Морська доктрина України на період до 2035 року [4], схвалена у 2009 р. постановою Кабміну України № 1307; цей документ включив «систему підготовки та перепідготовки фахівців для морської галузі всієї світової спільноти» до визначення морського потенціалу України, але не включив питання морської праці ані до аспектів реалізації державної морської політики, ані до основних завдань такої політики.

Морська доктрина тільки згадала про «підготовку та перепідготовку фахівців у морській галузі» у вимірі пріоритетів національних інтересів України у сфері морської діяльності, та не включила аспекти праці моряків до основних принципів реалізації державної морської політики, так саме як й до основних напрямів, за якими мала здійснюватися розробка програмних документів, лише абстрактно декларуючи потреби «розвитку освіти», «підтримки та поширення в суспільстві морських традицій» та «забезпечення шанобливого ставлення до працівників галузі морського і річкового транспорту».

Не знайшлося місця для сотень тисяч українських моряків й серед описаних Морською доктриною кроків щодо підтримки та розвитку морегосподарської діяльності та стосовно забезпечення конкурентоспроможності підприємств морської галузі на світовому ринку.

Стосовно трудових відносин ця доктрина зупинилася лише на питанні «відтворення та розвитку кадрового потенціалу суднобудівної і судноремонтної галузей, насамперед робітничих професій вищої кваліфікації», при тому, що підготовка інших кадрів цікавила відповідний документ лише щодо відповідності технічним та технологічним стандартам й забезпеченню безпеки судноплавства. Більш того, для праці моряків не знайшлося місця й у частині цієї доктрини, яка стосувалася забезпечення розвитку економіки приморських регіонів.

Оновлений текст цієї Морської доктрини України містила постанова Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 р. № 1108, яка була схвалена не у контексті перегляду бачення владою стану морською галузі, а насампе-

ред у форматі істотно запізненого реагування на окупацію Криму. Так саме питанням праці моряків не знайшлося місця у цілій системі дефініцій оновленої версії доктрини, включно з питаннями національних інтересів на морі, морегосподарської діяльності, морської діяльності, морегосподарського комплексу, морської індустрії та морського кластеру.

На цьому фоні доволі еклектично виглядає декларація оновленої доктрини, де нарешті визнавалося, що «Україна є однією з найбільших країн – постачальників висококваліфікованої робочої сили на світовий ринок праці, у тому числі моряків», та що «в умовах суттєвого зменшення кількості суден під українським прапором, високого рівня внутрішньогалузевого безробіття зовнішня трудова міграція є для українських моряків фактично єдиною можливістю працювати за фахом, підтримувати відповідний рівень кваліфікації та зберігати професійну придатність» [3].

Втім така констатація очевидного практично ніяк не вплинула не тільки на передбачені оновленою доктриною дефініції, але й на її алгоритми. Документ не відніс питання морської праці до пріоритетних національних інтересів на морі, включаючи до них буквально що завгодно інше, та тільки скуппо констатує потребу «підготовки та перепідготовки моряків». Так саме до актуальних загроз національній безпеці у сфері морської діяльності було віднесене що завгодно, до піратства включно, але не проблеми та виклики морської праці.

Нічого у вимірі морською праці оновлена доктрина не передбачала й для «загального поліпшення стану морської діяльності»; водночас, серед основних принципів реалізації державної морської політики, у ній нарешті виникла згадка про потребу «дотримання прав людини, яка працює в морі та на морському узбережжі», її соціального захисту та узгодження засад державної морської політики з інтересами соціально-економічного розвитку приморських регіонів.

Додатково оновлена Морська доктрина згадала про моряків у переліку «направів відродження і розвитку торговельного мореплавства», але до «збереження кадрового потенціалу українських моряків на конкурентному світовому рівні» віднесла виключно посилення контролю у сфері підготовки та дипломування моряків. У цій частині оновлена доктрина містила дещо загадкову тезу про «розроблення та виконання комплексного плану оновлення кадрового потенціалу морського транспорту відповідно до інноваційної моделі розвитку морської індустрії».

Втім, ці декларації, так саме як й згадування про соціальні права моряків та про «підтримку і поширення у суспільстві морських традицій, пропаганду морської діяльності, забезпечення шанобливого ставлення до працівників морського транспорту», та подібні лексичні конструкції оновленої доктрини стосовно морських рибалок ніякого роду конкретних пропозицій не містили. Детально питання розвитку системи підготовки кадрів у оновленій доктрині стосувалися тільки Військово-Морських Сил Збройних Сил та Морської охорони Держприкордонслужби; як й попередня редакція Морської доктрини, документ 2018 року не побачив моряків та морської праці у вимірі розвитку приморських регіонів в цілому та щодо розвитку морегосподарської діяльності у таких регіонах зокрема [3].

Примітно, що план реалізації Морської доктрини, розробку якого в 2009 році приписувалося провести у три місяці, так й не був схвалений, та його необхідність була формально скасована урядом у 2020 році. Надалі питання морської праці згадувала Стратегію морської безпеки України, затверджена за умов масштабної російської агресії рішенням Ради національної безпеки і оборони України та указом Президента України від 17 липня 2024 року № 468/2024 [6].

Попре те, що ця Стратегія мала предметом насамперед безпековий та оборонний сектори, її предмет регу-

лювання охопив практично усі гіпотетичні сфери навколо морської практики, від інституційної спроможності органів прокуратури до збереження підводної археологічної спадщини й розвитку молодіжних навчально-виховних центрів. Та у 55 пунктах Стратегії питання морської праці згадувалися лише у фразі про «створення умов для навчання, підготовки та роботи фахівців для морського сектору та випускників відповідних закладів освіти» [6]. Втім, у наступному плані заходів з реалізації цієї Стратегії, затверджененому розпорядженням Кабміну України від 22 листопада 2024 року № 1162-р питання моряків все ж виникає, та знову у вимірі підготовки кадрів [5].

Цей план наголошує на потребі «законодавчого закріплення вимог та процедур у сфері підготовки і дипломування моряків та рибалок, що впроваджені в Україні в 2021—2024 роках з метою протидії корупції та приведення у відповідність з міжнародними конвенціями» тим самим констатує відсутність такого закріплення станом на час схвалення документу. Крім того план декларує про потребу «створення умов для проходження навчальної практики студентів вищих навчальних закладів, що здійснюють підготовку моряків під час навчання за освітніми програмами, зокрема шляхом посилення співпраці з міжнародними судноплавними компаніями, судновласниками з метою забезпечення практичної підготовки майбутніх випускників закладів освіти», але як саме має відбуватися таке «посилення співпраці», які українські структури можуть за це відповідати та як таке побажання має реалізовуватися за умов воєнного стану – план не уточнює.

Усі наведені програмні документи ігнорують простий факт: протягом трьох десятиріч української незалежності морська праця стала системоутворюючим фактором життя усіх вітчизняних приморських регіонів. Витребуваність українських моряків на глобальному ринку морської праці тривалий час була зумовлена сталим балансом їх якості як кваліфікованої робочої сили та рівнем заробітної платні, на які вони погоджувалися.

Факторами, які сприяли масовості українських моряків у глобальному судноплаванні, були сформовані морські традиції, система державних закладів морської освіти, що надавала достатній рівень кваліфікації безплатно або за порівнянни з рівнем добробуту населення кошти, а також поступове знищення українською владою як наявного українського національного торговельного флоту, так й будь-яких реальних передумов його відродження.

При цьому українська влада та великий бізнес ані економічно, ані психологічно не є та не планують бути готовими платити найманим працівникам кошти, співставні з контрактними виплатами у глобальному судноплаванні, а тому вони системно сприймали українських моряків як «дезертирів» з вітчизняної олігархічної економіки задовго до 2014 року.

Єдина публічна форма уваги влади до морського трудового сектору десятиріччями полягала у кампаніях з «примусу до сплати податків», що не мали під собою ані юридичних, ані економічних, ані організаційних підстав. Адже моряк, який працює на судні «зручного прапора» фактично перебуває в офшорі, та навіть якщо несплата ним особисто податків в Україні є правопорушенням, його розмір не формує кримінальної відповідальності, а виявлення та примус до сплати такого податку тягне від держави витрати, співставні з його розміром, оскільки роботодавці таких моряків не прагнуть мати з українськими фіскальними органами нічого спільного.

Основною непублічною формою уваги до моряків стала розбудова корупційних вертикалей, насамперед у сфері видачі документів моряків структурами, підконтрольними профільному міністерству. Менш обсяжні за сумами акумуляції у профільних міністерствах корупційні схеми формувалися у сфері контролю за діяльністю тренінгових центрів моряків та щодо ліцензування фірм-посередників у працевлаштуванні. Фактично усі зміни підзаконної нормативної бази у цій сфері передбачали прагнення нових й нових посадовців «знайти своє місце» у відповідній грошовій піраміді.

Водночас морська освіта, як середня спеціальна, так й вища постійно залишилася фактично без публічного нагляду. Адже чисельні українські заклади, що готували командний та рядовий склад моряків та морських рибалок, перебували під контролем Міносвіти, яке, не маючи у центральному апараті ані фахівців, ані бачення у цій сфері, фактично від реального контролю у цьому секторі самоусунулося, що призвело до поступової деградації морських навчальних закладів.

Та водночас саме моряки, щодо яких влада десятиріччями публічно формувала сталий негативний імідж та яких вона реально розглядала виключно як джерело корупційного збагачення, стали фінансовою основою розвитку добробуту усіх приморських регіонів України, фактично інвестуючи через власні родини у локальну та регіональну економіку десятки мільярдів доларів щорічно. При цьому обмеженість вкладання українськими моряками власних коштів у споріднений морський бізнес в Україні була зумовлена виключно утворенням владою умов, що унеможливили будь-які приватні ініціативи у цьому секторі.

Першим системним викликом для глобального виміру праці українських моряків стала Конвенція про працю в морському судноплаванні, яка набула чинності у 2013 році. Влада виявилася неспроможною ратифікувати цей документ, як через банальне небажання та невміння переробити національне морське законодавство, так й через лобі агресора та найбільш дрібного та корумпованого бізнесу у сфері посередництва в працевлаштуванні моряків. Вже у 2013 році України була єдиною з країн-донорів робочої сили на ринку морської праці, яка проігнорувала цю Конвенцію, а сьогодні ми узагалі залишаємося одною з декількох морських країн світу, які відмовляються її ратифікувати, попри те що з 2014 року це є нашим обов'язком у вимірі угод з Євросоюзом про євроінтеграцію.

Неконвенційність українських моряків та структур, які були посередниками у їх працевлаштуванні, негативно вплинула на їх конкурентоспроможність в очах глобальних роботодавців. Окупація Криму та відсутність якоїсь зрозумілої населенню державної політики щодо окупованих територій призвела до поступової втрати Україною як країною резидентства декількох десятків тисяч моряків АР Крим та Севастополя. Крім того, з 2014 року Україна фактично втратила контроль за залишками власного океанічного риболовного флоту, більшість бенефіціарів та допоміжного бізнесу щодо якого перебувало у Севастополі; замість якихось кроків у цій сфері до 2022 року держава в особі Держрибагентства імітувала «контроль та управління» над флотом, яким фактично стали керувати росіяни чи підконтрольні їм особи. Це вичавило українських материкових рибалок з роботи у цьому секторі.

Найбільшим викликом для праці українських моряків на глобальному ринку стала масштабна російська агресія, яка серед іншого призвела до знищення агресором Маріуполя, як одного з хабів підготовки моряків та місць їх традиційного проживання, а також до тимчасової окупації Херсона.

Обмеження на виїзд громадян України чоловічої статі за кордон та інші заходи воєнного стану об'єктивно обмежили практичні можливості виїзду українських моряків для роботи на суднах. При цьому значна частина українських моряків, яка була за кордоном до лютого 2022 року, не повертається на підконтрольну Україні територію, та за останні три роки певна кількість українських моряків залишила територію України, зокрема й нелегально, а також перемищуючись з окупованих територій.

Уряд України надалі передбачив для моряків спеціальну можливість виїзду за кордон під час воєнного стану, але оскільки роботодавцями цих громадян є не українські, а іноземні компанії, які не мають в Україні будь-яких структурних підрозділів, то бронювання українських моряків від мобілізації згідно з чинним законодавством є неможливим й не здійснюється, а тому підзаконні акти щодо їх переміщення через Державний кордон мають риси декларативності.

Для українських моряків, які перебувають за кордоном, істотною проблемою стало отримання українських документів, як загальногромадянських, так й спеціальних. Крім цього, отримання профільної вищої морської освіти передбачає потребу фізичного перебування курсанта чи студента на підконтрольній Україні території, щонайменш на час складання іспитів. Також значна частина українських моряків за останні два роки війни стала вивозити родини з підконтрольної Україні території у треті країни, насамперед Євросоюзу.

Така у цілому негативна ситуація наклалася на прояви системної відмови від українських моряків як начебто «проблемних», насамперед через ризики їх неприбуття на зміну в рейс з України, та через наявність у низці компаній працевлаштованих громадян держави-агресора, яким системних перешкод у працевлаштуванні за кордон влада агресора не чинить. Щобільше, криза у працевлаштуванні українських моряків наклалася на глобальні зміни у ринку морської праці, коли доля європейських моряків на судах поступово зменшується, зокрема й через старіння населення країн континенту, а пропозиція праці з боку широкого кола не лише азійських, але й африканських країн постійно зростає.

Тому афільовані з ключовими мережами судовласників потужні глобальні структури, які здійснюють посередництво у працевлаштуванні моряків, поступово переорієнтують свою роботу з країн ЄС до азійських економічних хабів, цей процес активізувався після скасування у 2021–2022 роках країнами світу більшості проти-епідемічних обмежень.

Висновки. Таким чином, поточна ситуація призведе до колапсу праці українських моряків у світовому судноплаванні, що національні програмні та стратегічні документи цілком ігнорують. Відповідні наслідки для України вбачаються катастрофічними у двох вимірах.

По-перше, приморські регіони втратять одне з ключових джерел фінансування домогосподарств, місцевого малого та середнього бізнесу та сфери споживання, що за умов війни та постконфліктного відновлення може мати незворотні негативні соціально-економічні наслідки.

По-друге, Україна назавжди втратить декілька сотень тисяч економічно активних, освічених та соціально успішних громадян – моряків та членів їх родин, які не просто фізично перемістяться у треті країни, але й отримають там документи, насамперед спеціальні, необхідні для працев-

лаштування на судна, та почнуть довгострокову соціалізацію власних родин у цих країнах.

Крім того, втрата відповідного кадрового потенціалу назавжди позбавить Україну навіть шансу на відродження власної морської галузі, перетворюючи форму управління вітчизняним морським транспортом та інфраструктурою у суто компрадорську, колоніальну, на користь третіх країн.

Своєю чергою це унеможливить будь-яку економічну самостійність України, у вимірі усіх експортних секторів економіки, вже у середньостроковій перспективі.

Для мінімізації описаних ризиків та задля збереження хоча б залишків людського потенціалу морського сектору потрібні невідкладні заходи у вимірі пошуку та запровадження ефективної моделі використання потенціалу українських моряків, працевлаштованих у глобальних судновласних структурах, за умов воєнного стану, включно з оформленням громадянських та морських документів.

Україні потрібна ратифікація Конвенції про працю в морському судноплаванні шляхом наявності політичної волі та подання відповідного законопроекту Президентом України як невідкладного, оскільки десятиріччя підготовки профільного законопроекту та пакету супровідних документів Кабміном довели нереальність досягнення фінального результату у форматі вітчизняної урядової бюрократії.

Існує потреба становлення для осіб, які мають дипломи моряків, на період від часу отримання цих документів до шістьох місяців після завершення виконання особою останнього трудового контракту з роботодавцем у морському секторі, який є нерезидентом, нульової ставки податку на дохід фізичних осіб. Слід забезпечити можливість безперешкодного та оперативного отримання громадянами України, які постійно перебувають за кордоном, української морської освіти, зокрема шляхом отримання подвійних дипломів після укладання відповідних угод профільних морських установ України з морськими академіями та університетами країн Європи.

Крім того потрібна невідкладна лібералізація пострадянського законодавства України у сфері національного прапора суден та максимальне розширення переліку визнаних Україною класифікаційних товариств світу, крім афільованих з агресором та іншими недружніми країнами. Питання нормативного забезпечення описаних заходів має стати предметом окремого наукового пошуку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кодекс торговельного мореплавства України від 23 травня 1995 р. № 176/95-ВР у поточній редакції. ВРУ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176/95-вр> (дата звернення: 28.03.2025).
2. Конвенція про працю в морському судноплаванні, 2006 р. Міністерство розвитку громад та територій України. URL: <https://mtu.gov.ua/files/Конвенція%202006.pdf> (дата звернення: 28.03.2025).
3. Про внесення змін до Морської доктрини України на період до 2035 року: постанова Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 р. № 1108. *Офіційний вісник України*. 2019. № 2. Ст. 53.
4. Про затвердження Морської доктрини України на період до 2035 року: постанова Кабінету Міністрів України від 7 жовтня 2009 р. № 1307. *Офіційний вісник України*. 2009. № 94. Ст. 3216.
5. Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії морської безпеки України: розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 листопада 2024 р. № 1162-р. *Офіційний вісник України*. 2024. № 107. Ст. 6810.
6. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 17 липня 2024 року «Про Стратегію морської безпеки України»: указ Президента України від 17 липня 2024 року № 468/2024. *Офіційний вісник України*. 2024. № 68. Ст. 4087.
7. Babin B. Labor and Social Rights of Seafarers in OSCE Region: Threats and Cooperation. OSCE Human Dimension Implementation Meeting, 2012, HDIM. NGO/0137/12, 26 September 2012. URL: <http://www.osce.org/odihr/94286> (дата звернення: 28.03.2025).
8. Babin B., Prykhodko A., Chvaliuk A. Strategies and Plans for De-occupying Crimea: Maritime Policy's Legal Aspects. *Lex Portus*. 2024. Vol. 10. Issue 6. P. 37–52.
9. Babin B. Threats for Labour and Social Rights of Ukrainian Seafarers in the Occupied Crimea. OSCE Human Dimension Implementation Meeting, 2014, HDIM. NGO/0457/14. OSCE. 30 September 2014. URL: <http://www.osce.org/odihr/124956> (дата звернення: 28.03.2025).
10. Babin B., Pogrebniak I. Mass Violation of Ukrainian Seafarers' Rights, International Human Rights Covenants and OSCE standards for Human Dimension, Safety, Non-Discrimination and Labour Migration. OSCE Human Dimension Implementation Meeting, 2016, HDIM. NGO/0033/16/EN. OSCE. 20 September 2016. URL: <http://www.osce.org/odihr/265616> (дата звернення: 28.03.2025).
11. Babin B. Violation of UN Guiding Principles on Business and Human Rights in Occupied Crimea – on example of the Seafarers' Rights. Third Annual United Nations Forum on Business and Human Rights, 1-3 December 2014. UN. URL: <http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Business/ForumSession3/UIMTU.doc> (дата звернення: 28.03.2025).
12. Notification on Maritime Safety and Russian Aggression against Ukraine (21.12.22). Association of Reintegration of Crimea. ParisMoU. 2021. URL: https://web.archive.org/web/20221224001046/https://www.parismou.org/system/files/527%20-%20ARC_Submission_IMO_ILO_FAO_21_12_2022.pdf (дата звернення: 28.03.2025).
13. Oceans, Russia's Maritime Aggression and Human Rights. Association of Reintegration of Crimea. UN Special Rapporteur on the human right to a healthy environment. 2024. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/issues/health/cfis/oceans-hr/subm-oceans-hr-cso-association-reintegration-crimea.rtf> (дата звернення: 28.03.2025).